

Emlékezés Köteles Sámuelre (1770-1831), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

Remembering Sámuel Köteles (1770-1831), Full Member of the Hungarian Academy of Sciences

A jeles filozófus és közjogász (korabeli kifejezéssel élve államtudós), a Magyar Tudós Társaság Törvénytudomány osztályának vidéki rendes tagja, Köteles Sámuel 1770. január 30-án született Újtordán (az egykori Torda vármegye, 1876-ig). 1831. május 17-én (a Magyar Tudós Társaság ülésén tartott emlékbeszédében a kortárs Kállay Ferenc jelöli meg Köteles Sámuel halálának napját május 17-ben) hunyt el Nagyenyeden (Alsó-Fehér vármegye). Köteles Sámuel a Felvilágosodás korának neves, Immanuel Kant tanait követő erdélyi filozófusa volt, kiemelkedő, sőt egyenesen meghatározó szerepet játszott a magyar filozófiai szakmai nyelv megteremtésében. Ugyanakkor figyelmet érdemel Köteles Sámuel munkássága a jog, elsősorban a közjog területén is, főleg a természetjoggal kapcsolatos nézeteinek összefüggésében.

Az elsők között választották meg Köteles Sámuel 1830. november 17-én a Magyar Tudós Társaság (1840-től Magyar Tudományos Akadémia) rendes tagjává. A Magyar Tudós Társaság Igazgató Tanácsa ezen a napon választotta meg 23 rendes tagját. Itt szeretnénk utalni arra, hogy 1830-ban még nem volt feltétele a rendes taggá történő választásnak az, hogy a jelölt levelező tag legyen. Köteles Sámuel mint vidéki rendes tag a Magyar Tudós Társaság Törvénytudomány osztályának lett tagja. Fontos utalni arra, hogy az 1830 és 1845 (1845. november 22-ig) közötti periódusban kizárólag a Társaság rendes tagjait sorolták osztályokba. Az egyes osztályokat csak 1836-tól kezdve látták el számozással. A Törvénytudomány osztálya (módosított elnevezéssel Törvénytudományi osztály) az V. sorszámot kapta. 1870-ben csökkent a Magyar Tudományos Akadémia keretében az osztályok száma hatról háromra. A korábban fennálló Törvénytudományi osztálya a II. osztály (Bölcsészeti, társadalmi és történeti tudományok osztálya) része lett, elvesztve a belső struktúrát érintő reform által korábbi önállóságát.

A Magyar Tudományos Akadémia csak másfél évtizeddel később, 1845-ben szabta a rendes taggá történő választásnak a levelező tagságot. A rendes taggá történő választás alapja a kiemelkedő, önálló tudományos tevékenység és a Magyar Tudós Társaság munkájában való tevékeny, aktív részvétel volt. Köteles Sámuel azonban egyre súlyosbodó betegsége és hirtelen bekövetkező halála miatt a Magyar Tudós Társaság munkájában nem tudott részt venni.

Köteles Sámuel 1781-ben lett a Bethlen Gábor fejedelem által alapított, azonban 1662-ben (más adatok szerint már 1658-ban) Gyulafehérvárról Nagyenyedre telepített, országos viszonylatban is gazdag könyvtárral rendelkező nagyenyedi Református Kollégium diákja. 1788-ban a felsőbb osztályba lépett, ahol többek között Kovács József és Szentpáli Lőrincz tanítványa volt. Szentpáli Lőrincz, aki maga is kantiánus filozófus volt, ismertette meg Köteles Sámuel Kant filozófiájával. Vonatkozik ez elsősorban Kant 1781-ben majd 1787-ben megjelent „Kritik der reinen Vernunft” („A tiszta ész kritikája”) című művére.

1796–1798-ban, két éven, négy szemeszteren át az 1558-ban alapított Jénai Egyetemen folytatott teológiai, filozófiai, történettudományi és fizikai antropológiai tanulmányokat. Jénában elsősorban a filozófus Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), a vallásbölcselelő Carl Schmid, a teológus Heinrich Eberhard Gottlob Paulus (1761-1851), aki 1789 és 1803 között volt a Jénai Egyetem tanára, az ugyancsak jeles teológus Johann Jakob Griesbach (1745-

1812), aki 1775-től egészen haláláig a Jénai Egyetem tanára, a költészet és szónoklattan tanára, Immanuel Kant elkötelezett híve és tanainak védelmezője, Christian Gottfried Schütz (1747-1832), 1779 és 1804 között a Jénai Egyetem tanára, akit 1808-ban a Bajor Tudományos Akadémia külső tagjául választott és a nemzetközi hírnévnek örvendő anatómus, sebész és antropológus Justus Christian Loder (1753-1832), aki 1799-ben egy szemeszteren át a Jénai Egyetem rektora is volt, előadásait látogatta. Köteles Sámuel számára a Jénai Egyetem tudományos, szellemi függetlenséget biztosító „auxilium” volt.

1798-ban visszatért Erdélybe és egy évig báró Daniel István özvegyének udvari lelkésze lett. 1799-től két évtizeden keresztül a marosvásárhelyi Református Kollégium államtudomány- és bölcsészettanára volt. 1818-ban a nagyenyedi Református Kollégiumban a filozófia és az államismeret tanárává nevezték ki. 1830-tól haláláig a Református Kollégium rektora, betöltve egyúttal a nagyenyedi könyvcenzor tisztségét is.

Nagyenyedi, majd németországi tanulmányai során ismerkedett meg Immanuel Kant nézeteivel, s a kantiánus morálfilozófia híveként az erdélyi felvilágosodás nagy hatású alakjai között tartja számon az utókor. Gondolkodására nagy hatást gyakoroltak a – Immanuel Kant művei mellett – Kant halálát követően, 1805 és 1809 között Königsbergben, majd Lipcsében oktató jeles posztkantiánus filozófus Wilhelm Traugott Krug (1770-1842) logikai és metafizikai munkái. Megállapíthatjuk, hogy Köteles Sámuel bölceleti írásainak és könyveinek jelentősége nem eredetiségükben rejlik, hanem sokkal inkább abban, hogy a hazai művelt közönség művelését szem előtt tartva elsőként foglalta össze nemzeti nyelven a Felvilágosodás filozófiai fogalomrendszerét.

Köteles Sámuel magyar nyelvű munkáival jelentős mértékben hozzájárult a filozófia magyar terminológiájának megteremtéséhez. Olyan fogalmak bevezetése, meghonosítása fűződik a nevéhez, mint az értelem tudománya (logika), a nembeli különbség (differentia specifica, korabeli kifejezéssel „fajképző különbség”), a kölcsönös képzetek (conceptus reciproci), feltétetlenül (kategoria) és az indító ok (motivum).

Köteles Sámuel utódja volt sok vonatkozásban a Nagyváradon bölcsészetet és teológiai tanulmányokat folytató Dohovics Vazul (1783-1849), aki aktív részt vállalt a Magyar Tudományos Akadémia filozófiai szótárának szerkesztésében. Dohovics Vazulra, akit a Magyar Tudós Társaság 1831. szeptember 17-én választott levelező tagjává, Köteles Sámuelhez hasonlóan nagy hatással volt Immanuel Kant filozófiája.

Marosvásárhelyi, majd nagyenyedi tanárként generációkat nevelt, oktató felvilágosult, modern nézeteket tükröző, nagy népszerűségnek örvendő, sokak által látogatott magyar nyelvű előadásaiiban. Itt utalunk arra, hogy az erdélyi nagy tekintélyű református kollégiumokban 1796 óta oktatták a filozófiát magyar nyelven. Tanítványai sorában találjuk Mikó Imrét (1805-1876, Kemény Zsigmondot (1814-1875), Bolyai Jánost (1802-1860) és Barabás Miklóst (1810-1898) is. Köteles Sámuel tanári, pedagógiai tevékenységével is jelentős mértékben hozzájárult Erdély szellemi életének megújulásához.

Köteles Sámuel általános filozófiai tanulmányain túlmenően behatóan foglalkozott esztétikával, metafizikával, filozófiatörténettel, pedagógiával, államtudománnyal (Staatswissenschaften), természetjoggal (ius naturale vagy ius naturae), statisztikával és fizikai antropológiával. Természetjoggal kapcsolatos nézeteit nagy mértékben befolyásolták a klasszikus (görög-római) antikvitás kiemelkedő szerzőinek, elsősorban Marcus Tullius Cicero munkái.

Köteles Sámuel fent említett tudományterületekkel kapcsolatos munkái, írásai azonban – sajnos – nagyjából csupán kéziratban ismertek, nem jelentek meg nyomtatásban. Ezért nem tudtak Erdély és Magyarország szellemi életére a szerző életében és halálát követően hatást gyakorolni.

#### Köteles Sámuel munkái

Közönséges Logika, vagy az értelem' tudományja. Marosvásárhely, 1808. (3. kiadás), Nagyenyed, 1830.; A' nagy embernek rajzolatja, egy halotti beszédben mellyet ... Szentpáli Elek úrnak ... emlékezetére írt Köteles Sámuel. Kolozsvár, Református Collegium, 1814. 75 old.; Az erköltsi filozófiának eleji: Egy kézi könyv. I-II. Marosvásárhely, Réformátus Kollégium, 1817. 380 old.; Gróf Bethlen Mária Lázár Józsefné felett beszéd és könyörgés. Marosvásárhely, 1817.; A philosophia encyclopaediája. Nagyenyed, 1829. és Philosophiai anthropologia. (Schedel Ferenc gondozásában) Buda, Magyar Tudós Társaság, 1839.

#### Felhasznált források (irodalom)

Ruszek József: A philosophiának előljáró értekezései. Veszprém, 1812.; Kállay Ferenc: Emlékbeszéd Köteles Sámuel vidéki rendes tag felett. in: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. 1831–1832. 140–148. old.; Bartók György: Köteles Sámuel élete és filozófiája. in: Athenaeum 1910–1911.; Kertész József: Hazajáró lelkek – Nagyenyedi képek. Budapest, 1929.; Hajós József: Köteles Sámuel. Bukarest, 1969.; Miskolczi Ambrus: Metternich a filozófus Köteles Sámuel ellen. Confessio 1981; Sz. Szabó László: Köteles Sámuel esztétikája. Erdélyi Tükör VII (1995) 1. szám 19–20. old.; Mészáros András: A filozófia Magyarországon, Pozsony, 2000. és Soós Amália: Köteles Sándor morálfilozófiájáról és a kötelességetika hiányosságairól. Református Szemle 2007. 657-667. old.

Hamza Gábor

egyetemi tanár, az MTA rendes tagja

Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)

Állam- és Jogtudományi Kar

e-mail: [gabor.hamza@ajk.elte.hu](mailto:gabor.hamza@ajk.elte.hu)